Ekorre

© Erik R. Lindström, Örnbo viltfakta 2007/2009

Alla Skandinaviska landdjur och växter är invandrare liksom vi själva. När inlandsisen drog sig tillbaka för mer än 11.000 år sedan följde växtligheten isfronten norröver. Redan för 10.000 år sedan var Sydsverige täckt av skog. Med skogen kom ekorren. Den hade i stort sett kunnat hoppa från gren till gren ända nerifrån Sydeuropa. Det var ännu så mycket vatten bundet i isarna i norr att man kunde gå torrskodd från norra Tyskland till Skåne. Ett något större problem bör det ha varit för ekorren att ta sig över till Gotland. Den stora ön har aldrig haft förbindelse med fastlandet efter istiden.

Vatten är ett uppenbart spridningshinder för många djur. Av de ca 30 marklevande däggdjursarter som funnits sedan gammalt i Småland återfinns bara tio på Gotland. Och bland de tio kan man misstänka att husmus, råtta och igelkott medvetet eller omedvetet förts in av människan; igelkotten redan under stenåldern. Hur kom då ekorren dit?

Enligt en gotländsk tradition är ekorren havsfruns djur. Vart sjunde år får de ekorrar ön inte kan föda ge sig av. De seglar då iväg på en barkbit ”mäd rumpu till sjägul” (med svansen till segel) enligt P. A. Säves nedteckningar från 1800-talet. Även i andra delar av landet har man talat om ekorrar som seglat över vatten på barkstycken eller träspån och styrt med svansen i vädret.

Historien är gammal och omnämns i zoologisk litteratur från 1400-talet och framåt, bl.a. i Olaus Magnus ”Historia om de nordiska folken” från 1555, i C. P. Thunbergs ”Beskrivning af svenske djur” från 1798 och i ”Svensk zoologi” av C. Quensel och J. W. Palmstruch från 1806. I ett par fall namnges även personer som skall ha sett det med egna ögon. Åtminstone en senare ögonvittnesskildring finns även bevarad. John Hansson skriver från tiden runt sekelskiftet 1900 i Nyberget väster om Guldsmedshyttan i Bergslagen: ”... en ekorre seglade på en stor tallbark från Storön till den s.k. Kofallsudden i Dammsjön. Han använ-

de den lurviga svansen till segel och gungade väldigt fint på vågorna. Jag satt på en sten nere vid vattenbrynet alldeles där han landade, och med ett långt hopp lämnade han sin fina farkost och var i nästa ögonblick försvunnen högst uppe i toppen på en hög tall.”[1].

Beteendet kopplades ofta till massförekomst av ekorrar. Men i början av 1800-talet började man ifrågasätta huruvida det handlade om ett medvetet förflyttningssätt. C. U. Ekström (1781 - 1858) trodde att man bara sett djur som råkat träffa på ett trästycke under en simtur.

Mot slutet av 1800-talet förpassades uppgiften om seglande ekorrar till anekdoternas värld av de lärde. Å andra sidan kvarstod noteringarna om massförekomst vissa år ännu under början av 1900-talet. Enligt G. Kolthoff i boken ”Vårt villebråd” skall 1863, 1891 och 1912 ha varit speciellt anmärkningsvärda i detta avseende. I de gamla skrifterna beskrev man ofta massförekomsten som ”vandringar” i stil med gräshoppornas över den afrikanska kontinenten. Snarare handlade det om att föryngringen varit lyckad under en följd av år. Rent teoretiskt skulle två ekorrar kunna ge upphov till 100-talet djur efter ett par goda år.

Idag talar ingen om att markerna översvämmas av ekorrar. Men ekorrtillgången varierar fortfarande från år till år. Man kan se ett mönster där år med god kottsättning hos speciellt gran följs av hög överlevnad och föryngring hos ekorrarna. Ekorrar äter både granfrön och knoppar. Orsaken till att ekorrstammens toppar aldrig blir så höga som förr står antagligen att finna i skogsbrukets utveckling. Ekorrar trivs bäst i gammal uppväxt skog. Idag avverkas skogsbestånden så fort de nått ”mogen” ålder. Förr kunde träden få ytterligare hundra år på nacken innan de föll ikull i en storm eller fälldes av människan.

Man bör också tänka på att själva landskapet förändras. Ekorrarna i Mellansverige återfinns idag främst i äldre bestånd som domineras av gran. Men när de kom till våra trakter fanns här ingen gran. Denna spred sig över landet för bara några tusen år sedan. Dess-

---

[1] i ”Min barndoms by och andra berättelser” sammanställt av Birgit Oskarsson. Stencil år??

utom var skogarna långt fram i tiden ofta mycket mer blandade, både vad gäller trädslag och trädens ålder. Troligtvis gynnade detta ekorrarna.

Man bör akta sig för att förringa gångna tiders observationer av djurens beteenden. (Däremot finns ofta skäl att ifrågasätta förklaringarna.) Ekorrar kan mycket väl tänkas hamna på barkstycken och trädgrenar som flyter iväg. Sannolikheten för att detta skall hända blir givetvis större under år med massförekomst. Chansen att vinddrivna ekorrar skulle kunna kolonisera Gotland ökade också sådana år. Men det måste ha anlänt många ungefär samtidigt för att de skulle få fäste. Enstaka individer har svårt att hitta varandra, och även om de gör så är sannolikheten för problem med inavel överhängande eftersom de flesta snart är nära släkt med varandra. Riskerna för att en liten stam skall raderas ut av sjukdom, rovdjur eller andra ogynnsamma omständigheter är också stora. Men antagligen har det vid något tillfälle i historien producerats ett sådant överskott av ekorrar på fastlandet att slumpen fört tillräckligt många med drivved över till Gotland. Möjligheterna att de simmat eller tagit sig över isen är betydligt mindre troliga.

Ett tänkbart alternativ är dock att människan haft med sig djuren på sina färder. Ekorrar har alltid varit omtyckta som tamdjur. Det kan också ha tagits till Gotland för pälsfångst. På fastlandet har man funnit rester av ekorre i anslutning till boplatser som är nära 10.000 år gamla. Kolvpilar med klump i änden i stället för spets (för att pälsen inte skall skadas) finns belagda sedan stenåldern. Och så långt tillbaka som man har skrivna källor är det känt att ekorren varit ett viktigt pälsvilt. Arabiska nedteckningar från 900-talet kan berätta om vikingarnas handel med ekorre. I de tidiga städerna Birka och Sigtuna var just handeln med skinnvaror kanske den viktigaste.

I och med medeltiden blir källorna allt fler och allt mer detaljerade. Landskapslagarna reglerade jakttid och rätt till jakt. Jakten på och fångsten av ekorre var begränsad till vin-

terhalvåret då pälsen är som bäst. Gutalagen var ännu något strängare än de andra. Där stadgades att man bara fick ta ekorre mellan Simons och Judas mässa (28/10) och Mariamässan i fastan (2/2). Ingen fick heller jaga i hägnad utan lov.

Pälsen kallades ”gråverk” eller ”gråskinn” eftersom speciellt norrländska ekorrar har en silvergrå rygg i vinterpäls. Den såldes i buntar om 40 st.: s.k. ”timmer”. Under 1200-talet handlade gutarna med gråverk som i stor utsträckning antagligen kom österifrån. Mycket gick till England. Så småningom tog Hansan över och Lybeck blev en viktig handelsplats för nordiska pälsverk av alla slag. Under Gustav Vasas första regeringsår värderades en ko och 1,5 timmer ekorrskinn lika högt. Ju längre norrifrån skinnen kom, desto värdefullare var de. En stor del av skatten i norr togs också ut i form av pälsvaror, bl.a. just gråverk. Kungen hade en egen skinnkammare där de värdefulla pälsarna förvarades. Det finska ordet för pengar, raha, lär rent av ursprungligen ha betytt ekorrskinn. Handeln med gråverk fortsatte långt fram i tiden och ännu i mitten av 1950-talet sköts eller togs årligen ett par hundratusen ekorrar i Sverige. Räknat i antal individer har ekorren antagligen varit det överlägset viktigaste jaktbytet genom historien här i landet .

Gråverket användes till bräm och skoningar och överallt där man behövde ett mjukt och värmande material: underkläder, muffar etc. Man skulle kunna jämföra med dagens fleece. En beställning på gråverk till drottning Kristinas nattsärk är ofta citerad.

Jakten/fångsten gick till på ett antal sätt. De kolvpilar som nämnts användes först i pilbågar, senare i armborst. Till sin hjälp hade jägaren en pildräng som höll reda på var pilen slog ned och en hund. Hundens roll var antagligen främst som s.k. trädskällare, d.v.s. att med skall markera ekorrens närvaro i ett träd. Den kunde också ta hand om dåligt bedövade djur och apportera bytet. Goda ekorrhundar betingade höga priser och stölden av en sådan straffades hårt.

Hade man inget skjutvapen gick det bra att sno in en lång vidja i ekorrens svans och dra ned den ur trädet. Detta bör i första hand ha varit tillämpligt i fjällnära lågväxt skog.

Fångsten skedde oftast med ekorrstock: ett liggande kluvet meterlångt stycke trädstam som gapade med ena kortänden. Överdelen hölls uppe av ett s.k. fyrfomsgiller, d.v.s. tre tilltäljda stickor som arrangerades i form av en fyra. Den horisontella stickan betades med torkad svamp av ett slag som ekorren gärna äter.

På senare tid var antagligen skytte med fint hagel eller finkalibrig studsare det vanligaste sättet att komma åt ekorrarna. Den jakten fungerade ofta som en mjukstart för blivande storviltjägare. Sedan ett antal år är dock jakttiden på ekorre borttagen då man från myndigheterna anser att ingen har behov av denna. Därmed har man brutit en mångtusenårig tradition trots att ekorren inte på något sätt varit hotad av jakten.

(I detta sammanhang kan man undra när myndigheterna fick mandat att avgöra vilka behov medborgarna har. Själv har jag tagit tillvara både kött och skinn från de ekorrar jag skjutit. Och skulle man anlägga ett strikt nyttoperspektiv återstod nog bara jakten på älg och möjligen även den på vildsvin. Men frågan är om det då funnes några jägare kvar. Den värsta farhågan är nämligen att myndigheternas förbudsiver i dessa fall liksom när det gäller att plocka grodrom för kläckning m.m. leder till att man dödar den yngre generationens konkreta naturintresse. Därmed gör man sig själv och oss andra en riktig björntjänst.)